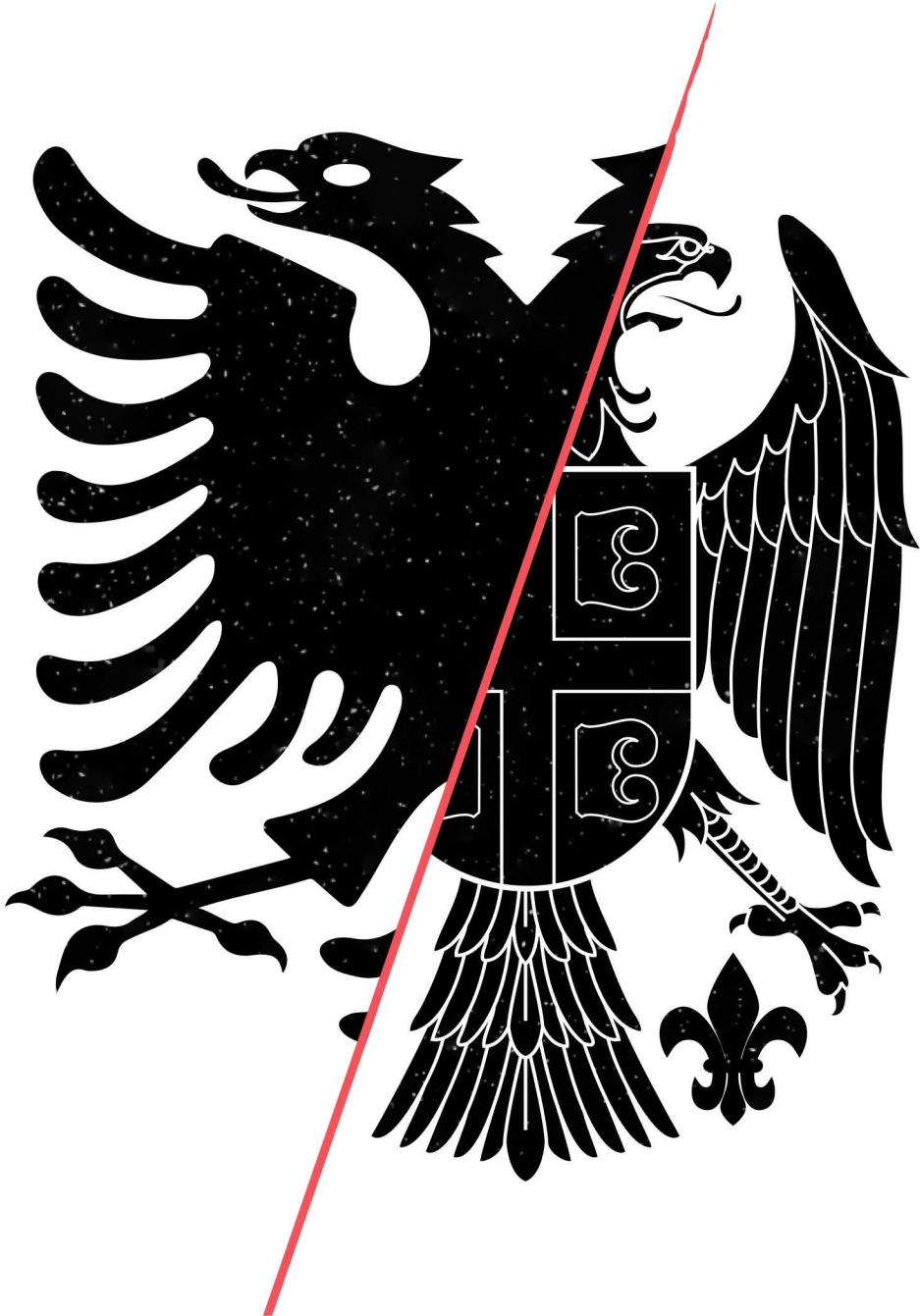

FIGURA E ARMIKUT

ripërfytyrimi i marrëdhënieve shqiptaro-serbe

**qendra
multimedia**

FIGURA E ARMIKUT:
RIPËRFYTYRIMI I MARRËDHËNIEVE SHQIPTARO-SERBE

Prishtinë, 2016

FIGURA E ARMIKUT:
RIPËRFYTYRIMI I MARRËDHËNIEVE SHQIPTARO-SERBE

Redaktorë të botimit:
Rigels Halili, Aleksandar Pavloviq, Armanda Hysa, Adriana Zaharijeviq

Përkthyes:
Anton Berishaj, Agron Bajrami, Naile Mala- Imami, Filip Vukadinoviç

Për botuesin:
Jeton Neziraj

Botues:
Qendra Multimedia, Prishtinë
www.qendra.org / info@qendra.org

Lektura:
Armanda Hysa, Rigels Halili

Korrektura:
Ermirë Vrella

Disenji dhe thyerja grafike:
Ishulli

Shtypi:
Printing Press

Ky studim është përgatitur si pjesë e projektit *Figura e armikut: ripërfytyrimi i marrëdhënieve shqiptaro-serbe*, të realizuar në kuadër të Programit Rajonal për mbështetjen e kërkimit shkencor në fushën e shkencave shoqërore në Ballkanin perëndimor (RRPP), të cilin e drejton Universiteti i Frajburgut (Fryburg) nëpërmjet financimit të Agjensisë Zviceriane për Zhvillim dhe Bashkëpunim (SDC). Mendimet e shprehura në këto studime janë pikëpamje të autorëve dhe nuk përfaqësojnë pikëpamjet as të Agjensisë Zviceriane për Zhvillim dhe Bashkëpunim dhe as të Universitetit të Frajburgut.

FIGURA E ARMIKUT

RIPËRFYTYRIMI I MARRËDHËNIEVE SHQIPTARO-SERBE

PËRMBAJTJA:

Hyrje nga redaktorët: një lloj tjetër marrëdhëniesh: 7

E kujt është kjo tokë?

Krijimi i armiqësisë serbo-shqiptare

Aleksandar Pavloviq: *Prej heroit në njeri të egër: Shqiptarët në diskursin heroik dhe kombëtar serb nga mesi i shekullit XVIII deri në fillim të shekullit XX* 15

Srgjan Atanasovski: *Prodhimi i Serbisë së Vjetër: në hapa të udhëtarëve, pas gjurmëve të folklorit* 37

Millan Milkoviq: *Kontribut për analizën e imazhit mediatik të shqiptarëve në shtypin serb 1912-1913* 59

Ana Petrov: *“Ballkani popujve të Ballkanit”: evolucionizmi, racizmi dhe kolonializmi në diskutet shkencore dhe politike serbe para Luftës së Dytë Botërore* 81

Vlladan Jovanoviq: *„Rekonkuista e Serbisë së Vjetër“: rreth kontinuitetit të politikës territoriale dhe demografike në Kosovë* 101

Përpjekja jugosllave

marrëdhëniet shqiptaro-serbe në kryqëzim perspektivash

Agron Bajrami: *Gazetat në shërbim të shtetit dhe të kombit* 123

Atdhe Hetemi: *Parë me sytë e të tjerëve: riprodhimi i orientalizmeve dhe ballkanizmi i brendshëm midis shqiptarëve dhe sllavëve të jugut në ish-Jugosllavi* 139

Marjan Ivkoviq, Tamara Petroviq Trifunoviq, Srgjan Prodanoviq: *Marrëdhëniet serbo-shqiptare në Jugosllavinë socialiste: Protestat në Kosovë dhe barra e legjitimitetit sistemor* 163

Çfarë u mësojmë brezave të rinj?

Marrëdhëniet serbo-shqiptare në tekstet shkollore

Aleksandra Iliq Rajkoviq: *Shqiptarët dhe marrëdhëniet serbo-shqiptare në librat shkollorë serbë (1887-1987)* 189

Esilda Luku: *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave (1945-1948) dhe paraqitja e tyre në tekstet shkollore të histories* 211

Naile Mala-Imami: *Shkollat në gjuhën shqipe në Kosovë dhe në jug të Serbisë (1945-2015)* 227

Shkëlzen Gashi: *Lufta në Kosovë 1998-1999 në librat shkollorë të historisë në Kosovë dhe në Serbi* 247

Vlladan Jovanović (Vladan Jovanović)
Instituti i Historisë së Re të Serbisë

„Rekonkuista e Serbisë së Vjetër“: rreth kontinuitetit të politikës territoriale dhe demografike në Kosovë

Abstrakt:

Në tekst janë parashtruar dhe analizuar një sërë masash administrative dhe demografike (ndryshimi i statusit territorial, kolonizimi, shpërngulja), të cilat u ndërmorën në hapësirën e Kosovës nga shteti serb dhe ai jugosllav, prej shpërbërjes së perandorisë Osmane deri në vitet 50 të shekullit XX. Në kundërshtim me mendime të ngulitura mbi diskontinuitetin radikal midis politikës së pas dhe asaj të para Luftës së Dytë Botërore, ky tekst tregon pikërisht shenja (të papritura) të kontinuitetit, të dukshme edhe në dekadën e parë të Jugosllavisë socialiste.

Fjalët kyçe:

Kosova, Serbia, Jugosllavia, statusi administrativ, kolonizimi, shpërngulja

Ideja për *trevën* si orientuesin më të sigurtë të bashkësisë është pjesë e „formës organike politike“ dhe konceptit të të ashtuquajturit *shtet popullor*, të cilin Serbia e ka kultivuar qysh prej shfaqjes së shenjave të para të shtetësisë së vet (Podunavac, 2007, 93). Si burim i „mitit themelues“ të shtetit serb, Kosova është toponim qëndror edhe në mitet për autoktoninë dhe „hapësirën shpirtërore të kombit“ (Čolović, 2008, 55, 121-122), ku gjurmët e historisë dhe kulturës kombëtare përcaktojnë në mënyrë vendimtare përkatësinë e territorit, pavarësisht prej statusit të tij aktual politik apo përbërjes demografike. Falë potencialit të vet jashtëzakonisht të fuqishëm simbolik, Kosova me të drejtë është quajtur një „hapësirë metafizike“ në të cilën autoviktimizimi është bërë „spirancë“ e identitetit (më shumë për këtë: Zdravković, 2005).

Për të zbuluar mënyrën se si politikat shtetërore të Serbisë dhe Jugosllavisë kanë korresponduar me përmbajtjen „metafizike“ të hapësirës së Kosovës, në fokus të këtij punimi është një grup i masave „fizike“, përkatësisht administrativo-territoriale dhe demografike, të cilat u ndërmorrën në hapësirën kosovare që nga viti 1912 deri nga mesi i viteve 50 të shekullit XX. Përmes disa njësive kronologjike do të paraqes tre procese paralele të „deosmanizimit“ që përfshijnë përpjekjet për rikomponimin territorial dhe nivelizimin demografik të hapësirës (përmes kolonizimit dhe shpërnguljes) nën disa sisteme të ndryshme shtetërore, politike e ideologjike. Duke marrë parasysh se në disa hulumtime të mia të mëparshme⁵³ mbi politikën demografike serbe e jugosllave në Kosovë kam nxjerrë në pah disa përputhje dhe kontinuitete, këtë herë do të trajtoj edhe parahistorinë e problemit, duke trajtuar në korniza më të gjera kronologjike përsëritjen e formave të vërejtura më herët.

*

Përcaktimi kuptimor i „viseve të reja“ që iu bashkangjitën Serbisë dhe Malit të Zi në vitin 1912 u reduktua në lëvizjen e kufijve të territorit që në terminologjinë e deriatëhershme ishte njohur si *Serbia e vjetër*. Ky term ka hyrë në përdorim të shpeshtuar në vitet tridhjetë të shekullit XIX në mënyrë që përmes një shprehjeje të veçantë të përfshiheshin rajonet „klasike“ serbe që kishin mbetur jashtë kufijve të principatës autonome, ndërsa pas luftërave serbo-turke të viteve 1876-78, termi *Serbia e vjetër* barazohet në literaturë me hapësirën e vilajetit të Kosovës. Në prag të luftërave ballkanike historiani dhe politikani serb Lubomir Jovanoviç (Ljubomir Jovanović) shkruante për një lloj klaustrofobie të Serbisë, elitat e së cilës hidhnin sytë nga „Serbia e vjetër“, ndërsa Branislav Nušiqi (Branislav Nušić) në analizën e tij të çiltër etimologjike për kufijtë kosovarë konkludonte se kjo çështje mund t'i lihet tregimeve popullore „që ato ta zgjidhin“ (Jovanović, 2002, 7-8).

Shprehja *Serbi e vjetër* ka bartur në vete fuqinë simbolike për „lashtësinë“ e së drejtës historike mbi territorin, përbërja etnike e të cilit prej fundit të shekullit XVIII nisi të ndryshojë në favor të popullatës shqiptare. Krahas teorisë së gjeografit Jovan Cvijiç për „zbritjen“ e shqiptarëve në Kosovë në kuadër të lëvizjeve „metanastazike“ të popul-

⁵³ Të shihet lista e literaturës në fund të tekstit.

latave nga perëndimi në lindje dhe teorive socio-ekonomike për “mësymjen e madhe të popullit shqiptar në lindje”, jehonën më të fortë e kishin tezat për synimin e politikës turke që përmes kolonizimit të shqiptarëve muslimanë të ndërpresë lidhjen e principatës autonome serbe me hapësirën e *Serbisë së Vjetër* (Nikolić, 1938, 122). Si dëshmi për këtë shërbente fakti se shqiptarët muslimanë nuk vendoseshin në masa kompakte, por në mënyrë të shpërndarë, çka rezultonte në faktin që edhe pjesë të së njëjtës familje përfundonin në rajone të ndryshme. Me këtë pushteti osman ndryshoi përbërjen etnike në disa drejtime strategjike, duke i dobësuar kështu shanset e Serbisë në luftërat për çlirim që pritej të pasonin.

Sipas kësaj teorie, shqiptarët ishin një “mur i gjallë”, i cili shtrihet prej Kosovës deri në lumin Pçinja dhe e ndante veriun nga jugu si dhe parandalonte përhapjen e ndikimeve të ndërsjella (Trifunoski, 1981, 54). Ky “mur” nisi të rrënohet përfundimisht pas luftërave serbo-turke të viteve 1876-78 nën sulmin e ushtrisë serbe: shqiptarët u shpërngulën nga Anamorava jugore dhe Toplica, ndërsa në pronat e tyre erdhën serbët. Në fakt, politika e atëhershme e “pastrimit të viseve të sapoçliruara” hasi kundërshtim madje edhe në qarqet ushtarake serbe. Kështu, komandanti i korpusit të Shumadisë, Jovan Belimarković (Belimarković), me përkrahjen e komandantëve të tjerë, refuzoi t’i dëbojë shqiptarët nga rrethi i Vranjës sepse më parë „u ishte dhënë fjala se autoritetet serbe nuk do t’i prekin“ (Haxhi-Vasiljević, 1909, 11-14). Gjykuar nga zhvillimet e mëpasme të karrierës së tij, duket se kjo lëvizje e tij ka kaluar pa pasojat e pritura.

Natyra e marrëdhënieve mes Austro-Hungarisë dhe Serbisë pas vitit 1881 ka kontribuar rëndësishëm që kthesa serbe në drejtim të jugut të fitojë edhe logjikën e vet ekonomike. Përveç aktiviteteve propagandistike të konsullatave serbe, në Serbi të vjetër dhe Maqedoni nisën të vijnë edhe mësuesit, librarshitësit, zanatlinjtë dhe tregëtarët, ndërsa më 1892 Porta u premtoi serbëve se do mund të kenë shkollat e veta “si të gjithë popujt tjerë në Perandori” (Jovanović, 1941, 132-133). Njëkohësisht me aksionin serb piquej edhe „nacional-romantizmi i vonuar shqiptar“ manifestimet e të cilit po bëheshin gjithnjë e më agresive ndaj të krishterëve (Dimić, Borozan, 1998, 19). Prej vitit 1903 qarqet politike serbe në Serbi të vjetër dhe Maqedoni kaluan nga aktivitetet arsimore-propagandistike tek furnizimi i serbëve të atjeshëm me armë, ndërsa në vitin pasues nga Serbia nisën të hyjnë në Maqedoni edhe grupe të vogla çetnike dhe vullnetarë të armatosur „për të shpëtuar bashkëkombasit e vet nga zhdukja“ (Jovanović, 2002, 19-20).

Meqënëse më 1908 regjimi xhonturk⁵⁴ paralajmëroi në kuadër të reformave të veta një pozitë më të favorshme edhe për popullatën e krishterë, shqiptarët u çuan në disa kryengritje të armatosura, gjë që solli shpërnguljen e serbëve të frikësuar.

Në fakt, qeveria serbe u përpoq t’i tërhiqte kryengritësit shqiptarë në aën e vet, prandaj edhe i ndihmonte ata materialisht, por kjo gjë nuk pati sukses (Životić, 2011, 51). Pa marrë parasysh këtë, Nikolla Pashiqi (Nikola Pašić) u dërgoi Fuqive të Mëdha

⁵⁴ Lëvizja reformatore Xhonturke, e themeluar nga shoqëritë sekrete studentore, angazhohej për riorganizim politik e ushtarak të Perandorisë Osmane, duke synuar që monarkinë absolute ekzistuese ta zëvendësojë me Kushtetutë. Revolucioni i tyre i vitit 1908 e detyroi sulltan Abdyl Hamitin që të kthejë Kushtetutën e anuluar dhe të vendosë sistemin shumëpartiak.

një memorandum për „të drejtën e Serbisë për t’u kujdesur për popullatën e atjeshme serbe“, ku u përcaktuan saktë territoret për të cilët Serbia pretendonte se kishte të drejtë, e që në fakt ishin edhe qëllimet e saj ushtarake: Kosova, Metohia, sanxhaku i Pazarit të Ri, sanxhaku i Shkupit dhe sanxhaku i Dibrës, verilindja e vilajetit të Manastirit dhe pjesa veriperëndimore e vilajetit të Shkodrës (Vojvodić, 1992, 40-42). Serbia përdorte narrativën çlirimtare si një lloj legjitimimi ndërkombëtar për ekspansionin gjithnjë e më të dukshëm territorial në hapësirat e shtetësisë së saj mesjetare.

Ideja çlirimtare buzë komprometimit

Gjeomorfologu i njohur dhe asistent i Cvijiçit, Vojislav Radovanović (Vojislav Radovanović), e ka përshkruar hyrjen e ushtrisë serbe në Kosovë më 1912 në mënyrë metaforike, si „rekonkuistë e tokave të humbura qëmoti“ (Radovanović, 1934, 3-4). Në fakt, e gjithë elita e atëhershme shkencore e Serbisë ishte angazhuar në të provuarin e të drejtës historike serbe. Menjëherë pas sukseseve fillestare të ushtrisë serbe në Luftën e Parë Ballkanike, disa shkencëtarë botuan në *Srpski književni glasnik* (Lajmëtarin letrar serb) „dëshmi shkencore“ për *Serbinë e vjetër dhe Maqedoninë* si atdhe të popullit serb. Njëkohësisht, Jovan Cvijiç shkruan një broshurë për publikun ndërkombëtar, në të cilën në vend të të drejtave jo fort bindëse historiko-etnike paraqet arsyet ekonomike për shkak të cilave Serbia duhet të ketë dalje në det (Cvijiç, 1912). Përkundër popullatës joslave të këtyre rajoneve, Cvijiç i mëshonte „nevojës antigjeografike“ të daljes së Serbisë në Adriatik përmes Shqipërisë veriore (Mirdita, 1996). E drejta serbe ndaj Maqedonisë dhe Serbisë së vjetër jo rrallë interpretohej përmes simetrive të thjeshta që merreshin nga praktika e deriatëhershme botërore⁵⁵, sipas së cilës Serbia duhej të fitojë Maqedoninë për shkak të daljes në det, „qoftë edhe nëse në të nuk ka as edhe një serb“ (Apostolov, 1963, 189).

Aventurën gjashtëmujore serbe në Shqipërinë veriore më 1912/13, historiani Miliq Miliqeviq (Milić Milićević) e paraqet si „luftë për det“, që ndodhi pasi u bë e ditur se „kursesi ndryshe, përveç me pushtim territorial të bregdetit, Serbisë nuk mund t’i mundësohet zhvillimi i ardhshëm ekonomik“ (Miliqeviq, 2011, 7). Më tej ai thotë se luftërat ballkanike i kanë sjellë Serbisë përfitime të prekshme territoriale, por jo dhe aq shumë dobi materiale (Miliqeviq, 2014, 122). E megjithatë në tekstet e historisë që përdoren sot ne shkollet serbe, ky „synim publik luftarak shtetëror“ i daljes së Serbisë në Adriatik përmes Shqipërisë veriore nuk përmendet as në mësimet për Luftën e Parë Ballkanike (Stojanović, 2010, 109), edhe pse “operacioni shqiptar“ zgjati gati gjysmë viti. Në fakt, në shkurt të vitit 1913 qeveria malazeze i kërkoi Serbisë që „ta marrë Shkodrën si di vetë“ (Rakočević, 1991, 22), gjë që kjo e fundit e bëri me kënaqësi duke dërguar përmes Selanikut 30000 ushtarë (Opačić, 2008, 40-43). Pas presioneve nga Fuqitë e Mëdha rrethimi serbo-malazez i Shkodrës u hoq, ndërsa Serbia iu kthye rajonit të Vardarit duke kërkuar „ndarje më të drejtë të plaçkës së luftës“ (Vojvodić, 1995, 74-75).

⁵⁵ India lindore, Manxhuria, Bosnja dhe Hercegovina, Alzasë-Lorrena.

Legjitimitetin e pretendimeve territoriale serbe në jug e dëmtoi çështja e krimeve të luftës që kishte kryer ushtria serbe në luftërat ballkanike, çka tentoi ta zbardhë edhe Komisioni Karnegi.⁵⁶ Raporti i këtij komisioni i nervozoi përtej çdo mase zyrtarët serbë (si dhe historianët), megjithëse ai ishte mjaft i matur ndaj palës serbe në krahasim me pjesëtarët e tjerë të luftërave ballkanike. Por, kjo nuk do të thotë se nuk ka pasur krime për të cilat tërhiqte vërejtje shtypi i atëhershëm socialist. I nxitur nga sulmet kundër Dimitrije Tucoviqit, i cili e kishte përshkruar gjoja në mënyrë tendencioze operacionin serb në Shqipërinë veriore dhe në Kosovë, Vladimir Dedijeri shkruan se me rastin e përgatitjes së librit të dokumenteve për politikën e jashtme të Serbisë u bind në vërtetësinë e shënimeve të Tucoviqit dhe i krahason veprimet e ushtrisë serbe me “krimet e dhunshme” që kolonitë evropiane kanë kryer në Amerikën jugore, Azi dhe Afrikë (Dedijer, 1991, 19). Ç’është e vërteta, Nikolla Pashiqi u përpoq që të gjithë rrëfimin për krimet e luftës të ushtrisë serbe ta paraqesë para publikut ndërkombëtar si fryt të propagandës së huaj (Llukaç, 1981, 147), por shtypi britanik dhe gjerman edhe më tutje botonin shkrime për vuajtjet masive të shqiptarëve në Kosovë dhe në Shqipëri, si dhe për censurën e shtypit në Serbi, pushteti i së cilës e fshihte të vërtetën nga qytetarët e vet. Më së largu ka shkruar *The Times* i Londrës, i cili në numrin e vet të 18 janarit 1913 pohonte se pjesëtarët e ushtrisë serbe në Shqipërinë verilindore kanë vrarë 25000 shqiptarë (Rastović, 2003, 141-150).

Roli i faktorit rus në gjithë këtë rrëfim rreth propagandës për krimet serbe dhe copëtimin e territoreve shqiptare nuk ishte i papërfillshëm. Shefi i diplomacisë ruse Sazonov, vazhdimisht i tërhiqte vërejtjen Pashiqit, nëpërmjet të dërguarit serb në Petrograd, se qeveria serbe duhet të shprehë dementi për çdo rast individual, siç ishte ngjarja në Gjakovë ku, sipas gjasave, ushtria kishte pushkatuar 300 shqiptarë. Për më tepër, theksonte Sazonovi, austriakët ishin tashmë të gatshëm t’ia lëshonin Gjakovën Serbisë, deri në momentin kur ndodhi gjakderdhja në fjalë. Të dërguarin serb ai e porositi se Rusia „tashmë ka shkëputur nga Shqipëria Prizrenin, Pejën dhe Dibren“, ndërsa rastin e Gjakovës do ta zgjidhte një komision i veçantë i cili, me kërkesë të Rusisë, nuk do të udhëhiqej „në bazë të shënimeve etnografike, sepse në atë rast puna do të përfundonte në mënyrë të pafavorshme për ne, por në bazë të rrethanave gjeografike“. Sazonov e njoftoi të dërguarin serb në Petrograd po ashtu se me pak durim, „edhe Gjakova do të shkëputej nga Shqipëria (njetë, 405). Njëkohësisht, qeveria austriake dhe ajo hungareze kishin vendosur që të ruajnë kufirin shqiptar me çdo kusht, ndaj dhe konti Berthold e informoi të dërguarin serb në Vjenë se Shqipëria ishte „sakatuar“ mjaft tashmë me marrjen e Pejës, Gjakovës, Ohrit dhe Dibrës (Xhambazovski, 1983, 406-407).

Sidoqoftë, rrethanat në kuadrin e të cilave ushtria serbe ndërtoi imazhin e vet si çlirimtare që nga fillimi zgjonin më së pakti frikë në prag të integritetit që pritej të

⁵⁶ Fondacioni Karnegi për Paqen Ndërkombëtare më 1913 formoi një komision për të përcaktuar shkaktarët e luftërave ballkanike dhe për të dokumentuar krimet e kryera gjatë tyre. Shtetet ballkanike me të gjitha mënyrat e penguan punën e komisionit dhe i kontestuar gjetjet e tij, në përpjekje për t’iu shmangur dënimit nga ana e publikut ndërkombëtar. Megjithatë, në mes të qershorit të vitit 1914 Komisioni arriti të përfundojë dhe të publikojë raportin, në të cilin akuzonte të gjitha palët për megallomani territoriale dhe shkelje të konventave ndërkombëtare (*Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*).

ndodhte. E megjithatë, në perceptimin bashkëkohor serb për luftërat ballkanike mbi-zotëron edhe më tej qëndrimi që i mëshon vetëm karakterit çlirimtar të tyre, i cili u materializua në „çlirimin përfundimtar të djepit të serbizmit dhe vëllezërve të robëruar“ (Branković, 2012, 195-200).

*

Nga dhjetori i vitit 1912 deri në vjeshtën e vitit 1915, Mbretëria e Serbisë tentoi që në „viset e sapoçliruara“ të vendosë administratën e vet përmes vendimeve dhe urdhëresave të përkohshme, por Lufta e Parë Botërore solli konfigurime të reja territoriale në Kosovë. Në kuadrin e sistemit të guvernatorëve ushtarakë austrohungarezë, Metohia u inkuadrua në zonën e okupuar „Mali i Zi“, ndërsa një pjesë më e vogël e Kosovës, me Mitrovicën dhe Vushtrrinë, i takoi zonës „Serbia“. Kështu, brenda rajonit ushtarako-inspektiv bullgar „Maqedonia“ mbetën Prishtina, Prizreni, Gjilani, Ferizaj, Rahoveci dhe e tërë Maqedonia. Por, njëkohësisht, autoritetet austriake nuk treguan asnjë synim për t’ua besuar shqiptarëve lokalë organizimin administrativ në Kosovë e Metohi (Borozan, 1995, 67-73). Pasi u thyje fronti i Selanikut, në Kosovë u rivendos administrata serbe, e sipas mendimit të Vaso Çubrilloviqit, aneksimi i Serbisë së vjetër dhe Maqedonisë nga ana e mbretërisë serbe ishte triumf i konceptit të Garashaninit përkundrejt metodave „të vjetëruara“ diplomatike të princit Millosh Obrenoviç (Miloš Obrenović) dhe Jovan Ristiçit (Bogdanović, 1990). Hapësira e „rajoneve të sapoçliruara“ u rirregullua edhe nga pikëpamja ushtarake, duke i ndarë këto vise në pesë rajone divizionesh. Për më tepër, për shkak anarkisë në frontin kufitar, ministri serb i ushtrisë i shpalli këto rajone si zonë lufte me të gjitha karakteristikat e një administrate ushtarake (Bjelajac dhe Trifunović, 1997, 50-54). Diçka e ngjashme do të ndodhë edhe në muajt e parë pas Luftës së Dytë Botërore, për çka do të flasim veçanërisht më vonë.

Krahas me rregullimin e ri administrativo-territorial të hapësirës, ndodhën edhe lëvizje të rëndësishme demografike. Vetëm nga gushti i vitit 1913 deri në mars të 1914 nga Ballkani u shpërngulën gati një çerek milioni muslimanë që shkuan për në Turqi, më së shumti nga Greqia e cila ishte e vendosur „që të spastrohet elementi mysliman“ (Dedijer, Anić, 1980, 616-617). Shtypi vjenez shkruante se deri në fund të muajit mars të vitit 1914, nga „rajonet e sapoçliruara“ të Serbisë kanë emigruar rreth 60.000 muslimanë (Hrabak, 1988, 97). Sipas raportit të zëvendës-konsullit austrohungarez në Tivar, vetëm nga prilli deri në korrik të vitit 1914, përmes portit të Tivarit janë shpërngulur për në Turqi 16.570 njerëz, ndërsa nga rajonet që iu bashkangjitën Serbisë – 40000 myslimanë (McCarthy, 2001, 56). Pra, procesi i deosmanizimit demografik vijonte pas rrethanave të reja politike që krijuara nga paqja e Bukureshtit (1913).⁵⁷

⁵⁷ Më këtë traktat përfundoi Lufta e Dytë ballkanike ndërsa Serbia e dyfishoi territorin e vet, duke e fituar gjithë Maqedoninë e Vardarit, Kosovën, Metohinë dhe një pjesë të Sanxhakut të Pazarit të Ri.

Krahina historike Serbia Jugore

Ngjashëm me vendet tjera ballkanike, Serbia u ngut që t'i integrojë fitoret e veta territoriale (Kosovën, Maqedoninë dhe Sanxhakun), prandaj përmes statusit formal të „krahinave historike“ dhe me emërtimin domethënës *Serbia jugore*, i futi në shtetin jugosllav. Duke marrë parasysh se ky emërtim administrativ nuk ka qenë i sanksionuar me asnjë akt ligjor apo kushtetues, shumë politikanë jugosllavë mbeteshin pa fjalë kur përpiqeshin të qartësonin statusin faktik dhe juridik të këtij rajoni. Në mbledhjen e Këshillit Ligjvënës të Kuvendit Popullor të Mbretërisë SKS, në korrik 1923, kryesuesi i seancës dhe një ministër nuk kanë ditur t'i përgjigjen pyetjes nëse Peja i përket *Serbisë jugore* apo Malit të Zi (Jovanović, 2002, 9). Gjeografi i lartëpërmendur, Vojislav Radovanović, e lidhte gjenezën e emërtimit *Serbia jugore* me vitin 1912, kur Serbia e vjetër dhe Maqedonia, si „rajone të bashkuara historike“, u përfshinë në një term që faktikisht mori jetë „me çlirimin e kësaj toke të vjetër serbe në jug nga robëria pesëshekullore“ (Radovanović, 1937, 1-2). Por, mungesa e kësaj shprehjeje gjeopolitike në materialet burimore më të vjetra se viti 1918 flet se në fakt ajo u krijua në prag të krijimit të Mbretërisë SKS, prandaj dhe ka qenë fryt i një qëllimi të qartë politik dhe nevojës që të theksohet uniteti i rajoneve të dikurshme turke dhe përkatësia e tyre në Serbi.

Në praktikën e administratës jugosllave, *krahina Serbia jugore* ka qenë e përbërë nga dymbëdhjetë qarqe⁵⁸, të cilat Mbretëria e Serbisë i mori në zotërim pas luftërave ballkanike dhe Mbretëria SKS pas traktatit të Neuilly, si dhe nga katër qarqe, të cilat Mbretëria e Malit të Zi i mori Turqisë.⁵⁹ Në këto territore janë zbatuar ligjet dhe urdhëresat serbe deri në fund të korrikut të vitit 1919, kur në gjithë këto rajone u vendos autoriteti i kushtetutës së Mbretërisë së Serbisë, e cila mbeti në fuqi deri në miratimin e kushtetutës së Vidovdanit. Me përfshirjen e pothuaj gjithë krahinës në tetor të vitit 1929 në Banovinën e Vardarit, ky emërtim i kontestuar u mënjana pjesërisht nga përdorimi publik (Jovanović, 2002, 9-10). Megjithatë, njerëzit me nevojat dhe zakonet e veta shoqërore mbetën nën goditjet e „dhunës administrative“, siç është për t'u përmendur lënia e popullatës së Kosovës dhe Metohisë nën juridiksionin e gjykatës së apelit në Shkup. Probleme të ngjashme kishin edhe tregëtarët dhe zanatçinjtë nga Kosova, të cilët nën tryshninë e forcës së ligjit u detyruan të drejtohen drejt Shkupit.

*

Në kuadër të integritimit dhe deosmanizimit të rajonit të përkufizuar si *krahina Serbia jugore* u kryen paralelisht edhe reforma agrare dhe kolonizimi i serbëve dhe malazezve. Ndarja e tokës sipas numrit në rritje të të interesuarve (duke u dhënë parësi „aktivistëve të merituar kombëtarë“, të cilët para vitit 1912 u dalluan në zhvillimin e rezistencës së armatosur kundër pushtetit turk në të ashtuquajturën Serbi të vjetër dhe Maqedoni) fillimisht u krye pa një plan të detajuar. Natyrën e politikës së koloni-

⁵⁸ Manastir, Bregalnicë, Zveçan, Kosovë, Kumanovë, Ohër, Prizren, Prijepole, Rashkë, Shkup, Tetovë dhe Tikvesh.

⁵⁹ Berane, Bellopojë, Metohi dhe Plevël.

zimit e ilustrojnë fjalët e shefit të ministrisë për reformën agrare në fund të vitit 1919, kur paralajmëronte kolonizimin e rajonit të Drenicës me vullnetarë dhe malazezë „në mënyrë që të ndalet rënia e mëtejshme e ernauteve“ (Dimić, Borozan, 1998, 333). Por, autoritetet ishin të pakënaqura me përshtatjen e „dinarikëve gjaknxehtë dhe agresivë“, të cilët shkaktonin konflikte me banorët e vjetër (Krstić, 1928, 84). Nëpërmjet kolonizimit me popullatë kryesisht serbe në rajonet, të cilat deri në luftërat ballkanike ishin nën administratën turke duhej të realizoheshin dy qëllime: përkujdesja për masat e varfëra nga rajone të prapambetura të shtetit dhe njëkohësisht ndryshimi i përbërjes etnike e viseve, të cilat filluan të braktiseshin masivisht nga turqit dhe shqiptarët.

Në tërësi shpërngulja e myslimanëve nga hapësira jugosllave në Turqi u rregullua juridikisht në shtator të vitit 1928 me nenin 55 të *Ligjit për Shtetësi*. Në të ishte parashikuar që shtetasit „josllavë“ të Mbretërisë SKS mund të heqin dorë nga shtetësia brenda një afati prej pesë vitesh. Në atë rast ata do të fshiheshin nga listat ushtarake dhe komunale, ndërsa këshilli ministror do t’u mundësonte lehtësime për shpërngulje dhe shitje të pronës. Por për arsye se nuk kishte ende një procedurë të qartë bilaterale, shumë të shpërngulur u kthyen nga kufiri turk, gjë që shkaktoi problem të dyfishtë: Mbretëria SKS ishte e detyruar që të paguajë kthimin e emigrantëve „të pasuksesshëm“ dhe të shtyjë ndarjen e pronave të tyre për kolonistët që nuk kishin durim. Konsulli i Mbretërisë SKS në Stamboll pranoi se me anë të një „marrëveshjeje të heshtur“ autoritetet jugosllave u jepnin myslimanëve pashaporta pa të drejtë kthimi. Për më tepër, ushtrimi i ligjit të sipërpërmendur u liberalizua deri në atë masë sa që, prej 1933, për heqje dorë nga shtetësia mjaftonte vetëm dhënia e deklaratës, ndërsa në emër të analfabetëve mund të nënshkruante cilido zyrtar i ambasadës (Jovanović, 2007, 89).

Ndarja e Kosovës në tri banovina dhe institucionalizimi i migrimeve stihike

Në vitin 1929 u krye një ndarje e re territoriale e shtetit jugosllav. Kosova dhe Me-tohia u gjendën në përbërjen e tri banovinave (të Vardarit, të Zetës dhe të Moravës), ndërkohë që në kufijtë e banovinës së Vardarit mbetën gjithsej gjashtë qarqe kosovare nga krahina e deriatëhershme e *Serbisë jugore*. Përqindja e pakësuar ndjeshëm e myslimanëve në hapësirën e banovinës së Vardarit flet për qëllimin e pushtetit që, goftë edhe me masa administrative, të eliminonte shumicën e tyre brenda një njësie territoriale, edhe pse ky veprim vetëm sa e maskonte „problemin“, përderisa pjesa tjetër e popullatës „jobesnike“ (shqiptare) gjendej në banovinën e Zetës dhe të Moravës. Vetë metodologjia e përcaktimit të kufijve të banovinave tregonte për tendencën që, kudo ku kjo ishte e mundur, të sigurohej epërsia numerike serbe ose së paku të forcohet ndikimi serb (Petranović, 1993, 12, 39).

Në ndryshim nga dekada e mëparshme, konceptimi i ndarjes administrativo-territoriale pësoi ndryshime rrënjësore. Heqja dorë nga ruajtja me çdo kusht e „ish rajoneve turke“ brenda një njësie administrative mbështetej ndoshta tek praktika famëkeqe e shtetit jugosllav nga dekada e mëparshme. Përveç ndarjes së përgjegjësive për gjendjen në viset shqiptare në tre administrata të banovinave, ekzistonte edhe bindja se

një shpërndarje e tillë burokratike do të ndikonte në shkrirjen e ideve vitale shqiptare, si dhe do të pengonte konsolidimin e elementeve antishtetërore të shpërndarë rreth rripit kritik kufitar, por edhe në rajonin e Sanxhakut. Në shikim të parë duket se shpartallimi i kompaktësisë etnike të popullatës shqiptare ishte në qendër të krijesit të kufijve të banovinës së Vardarit (Jovanović, 2011, 34). Por pakënaqësia e popullatës shqiptare me Jugosllavinë e parë qe tepër e madhe: hapja e shkollave në gjuhën turke në mjediset shqiptare, pamundësimi i punësimit të shqiptarëve në shërbimin shtetëror, ndalimi i partisë së tyre politkike dhe instrumentalizimi politik i zyrave fetare ishin pjesë e metodologjisë së gabuar të „pacifikimit“ të Kosovës, të cilën nuk mund ta ndryshonte as një eksibicionizëm burokratiko-territorial.

Përpjeka e fundit mes dy luftërave për çimentimin administrativ të Kosovës si një territor i pakontestueshëm serb pasojë shumë shpejt pas krijimit të Banovinës së Kroacisë. Në përpjekje për të parandaluar tendencat e dezintegritit të mëtejshëm të shtetit, për të qetësuar opinionin publik serb dhe për të „ruajtur transversalen Danub-Moravë-Vardar“, intelektualët dhe politikanët serbë në nëntor të vitit 1939 nisën punën në projektin „Tokat serbe“. Drafti parashikonte që në kuadër të tokave serbe me seli në Shkup të hyjnë edhe banovinat e Vrbasit, Drinës, Moravës, Zetës dhe Vardarit, por sulmi italian kundër Greqisë dhe rreziku i menjëhershëm nga lufta parandaluan nxjerrjen e kësaj çështjeje para këshillit ministror (Dimić, 2001, 174-177, 205-209). Projekti po përgatitej nga kryetari i atëhershëm i Qeverisë jugosllave, Dragisha Cvetkoviç (Dragiša Cvetković), me këshilltarët e tij juridikë dhe ministrin e drejtësisë, Mihaillo Konstantinoviç (Mihailo Kostandinović), ndërsa tekstin e urdhërësës e përpiloi profesori universitar, dr. Gjorgje Tasiq (Đorđe Tasić) (Petrović, 2006, 388-389).

*

Kur bëhet fjalë për politikën demografike në fillim të viteve 30-të, dukej se procesi i kolonizimit të jugut po vendnumëronte. Tek zyrtari kryesor agrar në Shkup gjendeshin rreth 40000 vendime për ndarje të tokës, të porealizuara qysh prej më shumë se dhjetë vitesh. Në vend të ndarjes së tokës në bazë të dorëzimit të kërkesave, autoritetet vendosën të silleshin në mënyrë „tregtare“: parcelat cilësore iu ndanë atyre që paguanin më shumë, ndërsa toka nga fondi agrar iu kthehej me pagesë pronarëve të mëparshëm apo fshatrave (Pribićević, 1996, 138). Në kundërshtim me këtë, gazeta amerikane *Boston Science Monitor* më 2 shtator 1930 e cilësonte kolonizimin e Metohisë si ndërmarrjen më të vlefshme të qeverisë jugosllave, nëpërmjet të cilës ky rajon u shndërrua në një „qendër koloniste me perspektivë“, e gatshme për të pranuar më shumë se gjysëm milion njerëz. Por, qysh prej vitit 1936 nis vala e re e marrjes së tokës së shqiptarëve që banonin në viset kufitare, duke u lënë atyre më pak se gjysëm hektari për pjesëtar familjeje (Janjetović, 2005, 331). Në Kosovë e Metohi u përkufizuan përgjithësisht 219999 hektarë tokë, nga e cila u shpërnda vetëm gjysma ndërmjet 10877 kolonëve dhe rreth 8000 vullnetarëve. Përveç kësaj, gjykatat agrare dhe Gjykata e Lartë agrare

në Shkup deri në vitin 1941 kanë marrë vendime për kompensim të ish pronarëve të trojeve dhe dhënies së tokës „punuesve“, të cilët kështu formalisht u bënë pronarë të saj.⁶⁰

Nga ana tjetër, shpërngulja e myslimanëve në Turqi gjithnjë e më shumë fitonte formë institucionale. E ashtuquajtura konferencë ndërministrorë në shtator 1935 shqyrtoi masat që duheshin ndërmarrë për përshtetimin e migrimeve „josllave“ në drejtim të Turqisë dhe Shqipërisë, si dhe propozoi propagandë më të fortë për jetën e lehtë në Azi të vogël, por edhe thjeshtësimin e procedurave për dhënie të pasaportës, thirrje më të shpeshta të rekrutëve myslimanë në stërvitje ushtarake, ndalim të mbjelljes së duhanit, nacionalizimin e toponimeve dhe mbiemrave, e të ngjashme me këto (Jovanović, 2006, 105-124). Ideja për dëbimin e shqiptarëve jobsnikë kulmoi me Konventën për shpërngulje të 200000 myslimanëve në Turqi, të cilën Jugosllavia dhe Turqia e nënshkruan në korrik të vitit 1938 (Avdić, 1991, 112-114), edhe pse gjatë periudhës 1927-1939, nga „viset jugore“ tashmë ishin shpërngulur në Turqi rreth 19000 persona (Smlatić, 1978, 251-256). Nga ana turke, ky projekt i pazakonshëm u trajtua si „evakuim i territoreve të humbura“, andaj edhe rregullime të ngjashme u bënë edhe me Rumaninë dhe Bullgarinë. Interesi i vërtetë turk për migrantë të tillë ishte nevoja e popullimit të viseve të shkreta në lindjen e largët të vendit, si edhe përdorimi eventual i tyre në luftën kundër kurdëve. Edhe pse shqiptarët formalisht nuk ishin në fokus të Konventës, autoritetet jugosllave janë përpjekur që me kuptimin e zgjeruar të termit „popull me kulture turke“ të përfshijnë sa më shumë shtetas të vet të kombësisë shqiptare (Jovanović, 2011, 110).

Vitet e luftës dhe të (dis)kontinuitetit

Shpërthimi i Luftës së Dytë Botërore ishte një nga shkaqet e mosrealizimit të plotë të kësaj Konvente. Përveç kësaj, njësoj me situatën gjatë Luftës së Parë Botërore, Kosova u gjend nën pushtim të trefishtë dhe në përputhje me këtë u nda përsëri. Ngjashmëritë me situatën gjatë luftës së mëparshme mundësojnë edhe vëzhgimin e një vazhdimësie tjetër, e cila këtë herë lidhet me kontekstin ndërkombëtar. Në përputhje me marrëveshjen gjermano-italiane, pjesa më e madhe e Kosovës në korrik të vitit 1941 iu la Shqipërisë (e cila ishte e pushtuar nga Italia). Pjesa veriore e Kosovës mbeti në përbërje të Serbisë së pushtuar, ndërsa rajonet lindore ranë nën kontrollin bullgar. Protektoratit „Shqipëria e Madhe“ iu bashkangjiti një territor jugosllav, i cili u rirregulla administrativisht në katër prefektura (të Prizrenit, të Prishtinës, të Dibrës, dhe të Pejës), ndërsa me urdhëresë nga fillimi i muajit tetor, 820000 banorë të ish Jugosllavisë konsideroheshin shtetas të Shqipërisë (Borozan, 1995, 301-302).

Nga maji i vitit 1941, në hapësirën e Serbisë të pushtuar funksiononte Komisariati Civil për Kosovë, Metohi, Sanxhak, Dibër dhe Strugë, që merrej me riorganizimin e

⁶⁰ Arkivi i Jugosllavisë, fondi: Komisioni për reformë agrare dhe kolonizim (97), fashikulla 2, njësitë arkivor 20, „Historiati i shkurtër i popullimit të viseve jugore e veçanërisht të Kosovës dhe Metohisë“ (24.4.1945). Vetëm në Kosovë dhe Metohi 13938 punues toke kanë fituar 57665 ha.

administratës në „rajonet e çliruara“. Prej fundit të verës Zona e Kosovës përbëhej nga qarqet e Mitrovicës së Kosovës (selia e qarkut), Pazarit të Ri, Vushtrrisë dhe Podujevës. „Grupi kombëtar“ shqiptar kishte të dërguarin e vet në rangun e ndihmësit të banit, i cili mernte pjesë në trajtimin e të gjitha çështjeve që kishin të bënin me Kosovën. Në krye të qarqeve ishin shqiptarët, ndërsa emërimi i personelit shqiptar bëhej në Beograd në marrëveshje me udhëheqësin e grupit kombëtar shqiptar. Si zëvendës të shëfave të qarkut, zyrtarëve të xhandarmërisë dhe atyre të komunës, emëroheshin pjesëtarët e grupit kombëtar që përbënte të paktën një të katërtën e popullsisë në qarkun në fjalë. Gjykata e Qarkut u themelua në Mitrovicë, ku edhe ishte selia e prokurorit të shtetit. Midis anëtarëve të saj kishte dhe një gjykatës shqiptar, ndërkohë që kompetencat eprore ndaj saj kishte Gjykatës së Apelit në Nish (Jovanović, 2011, 486).

Por, servilizmi i administratës kolaboracioniste të Nediqit nuk mundi të parandalojë komplikimet e reja (të pritura) demografike në Kosovë. Fillimisht, dëbimi i kolonëve serbë nga Kosova dhe Metohia u zhvillua nën drejtimin e gjermanëve, ndërsa prej vitit 1943 dhe themelimit të Lidhjes së Dytë të Prizrenit⁶¹, presioni ndaj kolonëve ushtrohej nga krahu ushtarak i saj, regjimenti i Kosovës (Bošković, 1990, 434-435). Në fakt, kolonët filluan të largoheshin nga Metohia për në Mal të Zi menjëherë pas përfundimit të Luftës së Prillit⁶², ndërsa në pronat e tyre u vendosën shqiptarët.⁶³

Refugjatët serbë nga Kosova i merrnin pasaportat për shpërngulje relativisht shpejt, por për transport hekurudhor duhej prituri edhe nga disa muaj. Të shpërngulurit hipnin në trena në stacionet hekurudhore në Pejë, Ferizaj, Lipjan, Obiliq dhe Fushë Kosovë, prej nga transportoheshin deri në Ravni Gaj afër Kniqit, ku mbaheshin në karantinë dhe më pas shpërndaheshin nëpër Serbi. Transporti zgjati deri në fund të prillit të vitit 1944, kur i ngarkuari i posaçëm gjerman për juglindje i dërgoi një telegram konsullit gjerman në Tiranë dhe e njoftoi atë se edhe 30000 serbë kanë dorëzuar në Prishtinë kërkesat për shpërngulje. Ai e urdhëroi konsullin gjerman që nga qeveria shqiptare të kërkojë urgjentisht ndërprerjen e shpërnguljes së serbëve “sepse kjo po shkakton anarki e cila mund të ketë pasoja të pafavorshme për Gjermaninë“. Nga ai moment, shpërngulja u ndal (Bošković, 1990, 435-436).

Qëndrimi armiqësor i myslimanëve me prejardhje të ndryshme etnike ndaj lëvizjes partizane gjatë Luftës së Dytë Botërore, e sidomos aktiviteti i ballistëve dhe batalioneve vullnetare shqiptare që mbronin ushtrinë gjermane gjatë tërheqjes së saj (duke prituri si kundërshtëpërblim „Shqipërinë natyrale“ që u ishte premtuar), shkaktuan mospesim të regjimit të ri jugosllav ndaj gjithë popullatës shqiptare. Për arsye të qëndrimit të rezervuar dhe pjesëmarrjes modeste në lëvizjen antifashiste, shqiptarët kosovarë

⁶¹ Lidhja e Dytë e Prizrenit u themelua në fund të vitit 1943, me përkrahjen e shërbimit gjerman të zbulimit si një organizatë ushtarako-politike e përkrahësve të dalluar të idesë shqiptaromadhe (Xhafer Deva, Bedri Pejani, Ismet Kryeziu). Ajo mbahej në trashëgiminë e traditës së Lidhjes së Prizrenit nga viti 1878 e cila synonte bashkimin territorial të hapësirës etnike shqiptare..

⁶² Në historiografinë jugosllave dhe atë të vendeve post-jugosllave, me termin Lufta e Prillit (Aprilski rat) quhet sulmi gjerman (në bashkëpunim me trupat italiane dhe bullgare) kundër Mbretërisë së Jugosllavisë. Fushata filloi me sulmin gjerman në 6 prill dhe përfundoi me kapitullimin e ushtrisë jugosllave më 17 prill 1941. (Shën. i red.).

⁶³ AJ, 50-89-188, fleta 422, Raporti i komisionit revizor për gjendjen e kolonëve në Metohi (1946).

sërish u perceptuan si një „pakicë jobesnike“ (Jovanović, 2013, 206). Përjashtim ishin viset, në të cilat popullata shqiptare falë qasjes dashamirëse ndaj partizanëve kishte vuajtur nga okupatori, si për shembull në Gjakovë.

Statusi i Kosovës dhe situata demografike nën „pushtetin popullor“

Edhe pse kryengritja e shqiptarëve të Drenicës⁶⁴ në janar të vitit 1945 kishte karakter jo vetëm antiserb por edhe antijugosllav (Petranović, 1992, 701-702), ishte për tu pritur që statusi i Kosovës në shtetin e ri do të formulohej në pajtim me qëndrimet e paraluftës të komunistëve jugosllavë. Vërtet, në mbledhjen e Kryesisë së AVNOJ-it (KAÇKJ) më 23 shkurt 1945, delegati malazez propozoi që „të dy Dukagjinët“ t’i bashkangjiten Malit të Zi, bashkë me Sanxhakun, në mënyrë që njësia federale malazeze të forcohej territorialisht. Kishte edhe propozime që „Kosmeti“ të ndahet mes Malit të Zi, Serbisë dhe Maqedonisë, derisa Edvard Kardeli kishte idenë origjinale – që Kosova dhe Metohia pa asnjë mëdyshje t’i bashkohen Shqipërisë (Petranović, 1991, 338-339).

Spekulimet politike rreth statusit të Kosovës u ndërpre në gusht të vitit 1945 kur Kuvendi Popullor i Serbisë miratoi Ligjin për themelimin e Zonës Autonome të Kosovës-Metohisë, „në bazë të vullnetit që popullata e Zonës së Kosovës-Metohi e ka shprehur përmes rezolutës së kuvendit të zonës më 8-10 qershor 1945“. Zona ishte pjesë përbërëse e Serbisë, përbëhej nga 15 qarqe dhe kishte selinë në Prizren (më shumë për këtë: Petranović, Zečević, 1987, 170-172).⁶⁵ Ligji barazonte në të drejta popullatën shqiptare, atë serbe dhe atë malazeze, sikur edhe përdorimin e gjuhës shqipe dhe asaj serbe në shkolla dhe administratën publike.

Për muajt e parë të pushtetit të ri në Kosovë dëshmon shumë mirë raporti i Komisionit katëranëtarësh të këshillit ministror të Jugosllavisë Federale Demokratike (JDF), që qëndroi atje në gjysmën e dytë të muajit maj të vitit 1945.⁶⁶ Ata vërejtën se në administratë kishte shumë më pak shqiptarë, të cilët ishin përfaqësuar në mënyrë të drejtë vetëm në këshillat e fshatrave, ndërsa aparati administrativ përbëhej kryesisht nga zyrtarët jugosllavë të kohës së paraluftës. Urrejtja ndërnacionale ende ishte e madhe, edhe pse gjithmonë e më tepër atë po e shtypte antagonizmi klasor i shprehur me rastin e sekuestrimeve, apo konfiskimeve të prodhimeve bujqësore nga fshatarët me qëllim të furnizimit të njësiteve ushtarake. Anëtarët e komisionit të përmendur konstatuan se disponimi shovinist ka qenë më shumë i shprehur te serbët dhe malazezët, se sa te shqiptarët, të cilët ndjenin një lloj fajësie për shkak të bashkëpunimit me oku-

⁶⁴ Bëhet fjalë për kryengritjen e 6000 shqiptarëve të shpërndarë në njësite më të vogla balliste, të cilët nga frika prej hakmarjes së kolonëve të kthyer serbë, fillimisht sulmuan Ferizajin dhe Gjilanin. Reagimi i pamatur i një brigade maqedonase provokoi trazira të reja në Gjilan dhe Drenicë, kështu, duke marrë parasysh që pushteti i ri nuk e kishte përkrahjen e popullatës lokale shqiptare, u vendos administrata katërmujore ushtarake.

⁶⁵ Në vitin 1959 Kosovës iu bashkangjiten qarqet e Leposaviqit dhe Leshkut dhe për motivet e këtij veprimi të pazakontë ka mendime të ndara – prej gjoja orientimit të këtyre qarqeve për nga Mitrovica dhe minierat, deri tek motivet skajshmërisht prozaikë të Petar Stambolliqit dhe Slobodan Peneziq-Krcunit, për të cilat infomuan në mënyrë teatrale *Večernje Novosti* më 24.9.2013.

⁶⁶ AJ, 50-89-188, fletët 352-363, „Pushteti popullor dhe administrata ushtarake në Kosovë dhe Metohi“, raporti i Komisionit të Kryesisë së Këshillit Ministror të JDF-së i datës 1.6.1945.

patorin gjatë luftës, prandaj ishin edhe të rezervuar në komunikim me pushtetin e ri. Veçanërisht i prirur për konflikt me shqiptarët ishte këshilli i të shpërngulurve nga Peja.

Në shkurt të vitit 1945 në Kosovë u vendos sërish administrata ushtarake si pasojë e „masivizimit të reaksionit në Kosmet, krijimit të bandave renegate dhe sulmeve gjithnjë e më të shpeshtuara të këtyre bandave në fshatra dhe qytete“, siç thuhet në raportin e përmendur më sipër. Tashmë pas tre muajve situata është qetësuar, prandaj Komisioni në raportin e tij propozoi ndërprerjen e administrimit ushtarak, si dhe ndërmarrjen e një seri hapash politikë, siç janë regullimi i statusit të Kosovës dhe Metohisë në kuadër të Serbisë, zgjedhja e deputetëve dhe të tjera të ngjashme. Pas shfuqizimit të administratës ushtarake u hodh ideja që pakica shqiptare në Kosovë të „vihej në një karantinë të veçantë“, në të cilin, pa shkeljen e të drejtave të tyre themelore njerëzore, do t’u bëhej e pamundur „shprehja e entitetit të tyre kombëtar si kolektiv“. Sipas kësaj ideje, pakica shqiptare do të fitonte një nivel të caktuar të autonomisë vetëm pasi „të ofrojë dëshmi se është e gatshme për bashkëjetesë të qytetëruar me bashkëqytetarët e vet serbë e malazezë“. (Jovičić, 1991, 146).

*

Qeveria e parë e Jugosllavisë më 6 mars 1945 mori Vendimin për ndalimin e kthimit të kolonëve në Kosovë dhe Metohi, por përkundër kësaj rreth 4000 malazezë u kthyen në Metohi, çka shkaktoi panik në mesin e shqiptarëve. Që muajin tjetër, në mbledhjen e KQ të PKJ-së, Tito deklaroi se në Kosovë dhe Metohi duhet të kthehen „të gjithë ata që kanë jetuar aty“, por për ndonjë arsye vendimi për ndalimin e kthimit mbeti në fuqi deri në vitin 1953 (Potežica, 1989, 104-107).

Pushteti i ri e kishte shumë të vështirë të orientohej në situatën anarkike sepse prona ishte stërshitur disa herë, ndërsa kontratat ishin falsifikuar. Shumë serbë e malazezë kërkonin pronat që tashmë i kishin shitur një herë në vitin 1941, duke pohuar se këtë e kishin bërë nën presion. Nga frika se pronat do t’u merren sërish, shqiptarët shkojnë në Shqipëri, ndërsa disa prej tyre bëjnë marrëveshje individuale me kolonët serbë. Në Kosovë përhapen ndërkohë thashethemet se, përveç kolonëve serbë të paraluftës, në tokën e shqiptarëve do të vendosen edhe kontigjente të tëra të kolonëve të ri.⁶⁷

Në fillim të gushtit të vitit 1945 u miratua ligji për revizion të ndarjes së tokës kolonëve dhe të interesuarve agrarë në Maqedoni dhe në zonën e Kosovës-Metohisë, duke patur si qëllim që të „korrigjohet lëndimi i të drejtave pronësore dhe interesave të fshatarëve vendorë“ në Kosovë, Metohi dhe në Maqedoni, të cilat u kryen në kohën e mbretërisë jugosllave.⁶⁸ Në kundërshtim me çka pritej, ky proces i ndërprejes radikale të vazhdimësisë me projektet nacionaliste të monarkisë jugosllave iu besua pikërisht

⁶⁷ AJ, 50-89-188, fletët 359-362.

⁶⁸ *Službeni list* DFJ, br. 56, 3. 8. 1945.

krijuesve të politikës kolonizuese të paraluftës – Vaso Çubrilloviqit dhe Sreten Vukosavljeviqit, të cilët edhe në qeverinë kalimtare të Titos drejtonin dikasteret e bujqësisë dhe kolonizimit, duke favorizuar kthimin sa më masiv të kolonëve të dëbuar dhe dis-kualifikimin e „fajtorëve politikë“ shqiptarë (Gaqesha, 1995, 416-419).⁶⁹

Krahas problemeve me punën e komisioneve lokale, të përbëra nga politikanë shqiptarë, të cilët jashtë procedurave merrnin vendime kundër kolonëve të paraluftës (Pavlović, 2011, 17), pas rishikimit gati një e pesta e tokës që në Mbretërinë jugosllave u ishte marrë shqiptarëve ju kthye pronarëve të vjetër (Horvat, 1989, 79). Ligji për shtetësinë e JDF-së u mundësonte emigrantëve shqiptarë të paraluftës të cilët dëshironin të kthehen në Kosovë, rifitimim e shtetësisë jugosllave duke nisur që nga mesi i viti 1946, gjë që shumë historianëve u shërbeu si dëshmi se Titoja favorizonte „zhvillimin demografik të shqiptarëve“ dhe „shqiptarizimin e Kosovës“ (Petranović, 1993, 98-110).

Por, proceset migruese që pasuan e rrënojnë deri diku konstruktimin logjik të tezës për „deserbizimin“ e Kosovës. Zanafilla e tyre përkon me Rezolutën e Informbyrosë dhe ndërprerjen e marrëdhënieve diplomatike mes Jugosllavisë dhe Shqipërisë. Kështu, qysh nga viti 1951 filluan të nisen valët e reja të të shpërngulurve shqiptarë nga Kosova drejt Turqisë, ndërkohë që myslimanët e prejardhjeve të ndryshme etnike filluan masivisht të deklarohen si turq, duke shpresuar se do të merren në konsideratë për emigrim. Për këto arsye, numri i banorëve të Kosovës dhe Maqedonisë perëndimore që identifikoheshin si turq u rrit 26 herë në periudhën mes dy regjistrimeve të popullatës (1948-1953). Një deklaram i tillë do mund të shpëtonte Jugosllavinë dhe Turqinë nga reagimet e pakëndshme ndërkombëtare me rastin e dëbimit të shqiptarëve (Jovanović, 2013, 211). Në fillim të tetorit të vitit 1951, qeveria turke kërkoi nga Jugosllavia që përfundimisht të ratifikojë dhe zbatojë dispozitat financiare të konventës së paraluftës. Pas kësaj Titoja ftoi për vizitë shefin e diplomacisë turke Fuad Koprulu, kështu që në fund të janarit të vitit 1953, gjatë një darke të përbashkët në Split u arrit marrëveshja gojore rreth çështjes së migrimit. E tërë ngjarja është e njohur si „Marrëveshja xhentëllmene“ dhe ajo do duhej të kthente në jetë konventën jugosllavo-turke të vitit 1938 (Pezo, 2013, 116-118). Sikur edhe në periudhën mes dy luftërave, termi „kombësitë turke“ ishte shumë i përshtatshëm për keqpërdorim, ndaj dhe qeveria turke u ankua se në vend të turqve nga Jugosllavia po i vinin vetëm shqiptarë etnikë. Në fakt, sekretari i parë i ambasadës turke në Beograd deklaroi në shtator të vitit 1954 se vendi i tij është „i vullnetshëm të pranojë në heshtje një numër të caktuar shqiptarësh“, ndërsa Shërbimi i Punëve të Brendshme i Serbisë tërhoqte vërejtjen se gjatë tërë verës në Kosovë po zhvillohej propagandë për shpërngulje, duke ju premtuar njerëzve shtëpi, bagëti, toka pjellore dhe mekanizim (Jovanović, 2013, 211-212).

⁶⁹ Përndryshe, dyshja e përmendur e politikanëve jo-komunistë u gjend për inerci edhe në qeverinë e parë komuniste falë marrëveshjes Tito-Šubašić (1944) si njerëz të cilët njohin „gjendjen dhe rrethanat në vend“. Njëkohësisht, ata shërbenin edhe si lidhje midis qeverisë në emigracion në Londër dhe Komitetit Kombëtar të Çlirimit të Jugosllavisë (Исци, 2012, 159-161).

Iniciativa për shpërngulje edhe pas Luftës së Dytë Botërore më së shpeshti erdhi nga pala turke, ndërsa Maqedonia mbeti si territor tranzit për të shpërngulurit. Ngjashmëria është e dukshme edhe në procedurën e thjeshtëzuar të heqjes dorë nga shtetësia jugosllave, si dhe në faktin se ishte shumë lehtë që të sigurohet një dokument për „prejardhjen turke, por ishte pothuaj i pamundur kthimi në Jugosllavi. Mekanizmi për emigrim në të dy periudhat u ishte besuar ministrive jugosllave për bujqësi dhe reformë agrare, të cilat udhëhiqeshin nga pothuaj të njëjtit njerëz. Ajo që po ashtu ishte dukshëm e ngjashme, ishin aksionet e çarmatosjes së shqiptarëve në Kosovë, të cilat i paraprinin valëve të mëdha të shpërnguljeve si në vitet 20-të, ashtu edhe në mes të viteve 50-të. Megjithë keqpërdorimin politik të statistikave të shpërnguljes dhe shprehjen e numrave dhe vlerësimeve fantastike, fakt është se migrimi i muslimanëve në dekadën e parë pas Luftës së Dytë Botërore e ka tejkaluar shumë atë të paraluftës (Jovanović, 2013, 212-213).

Ndryshimi i pozicionit të Kosovës dhe Metohisë në krahinë autonome (1963) me kompetenca gjithnjë e më të gjera, të cilat buronin nga amandamentet kushtetuese (1968, 1971, 1974), as nuk e stabilizoi në mënyrë të qëndrueshme situatën politike dhe as nuk i kontribuoi kohezion shoqëror. Sikur edhe në dekadat e mëparshme, riorganizimet administrativo-territoriale dhe nivelimi demografik i hapësirës (shpërngulja e njërës palë dhe kolonizimi i tjetrës, me radhë) nuk kanë mundur të zëvendësojnë reformimin rrënjësor të shoqërisë, i cili nuk u ndërmorr në vazhdim nga disa sisteme të ndryshme shtetërore.

Duke marrë parasysh se, falë ngarkesës simbolike të akumuluar nga hapësira e saj përgjatë shekujve, Kosova ka marrë gati tipare metafizike, pak a shumë është e qartë pse zgjidhjet „mekanike“ – si kolonizimi, shpërngulja, ndryshimi administrativ i territorit – vazhdimisht kanë qëlluar në shënjestrën e gabuar, gjë që tregohet nga pothuaj të gjitha parametrat e zhvillimit (të lënë pas dore) të Kosovës në gjysmën e parë të shkullit XX (shkrim-leximi, kultura, ekonomia, lirite qytetare dhe politike).

Shembujt krahasues, të cilat i parashtrova në mënyrë kronologjike, tregojnë për formën pothuaj identike që përsëritej pavarësisht nga profili ideologjik i shtetit të cilit i përkiste Kosova. Madje edhe në vitet e para pas Luftës së Dytë Botërore, në kundërshtim me atë çka pritej, mungoi diskontinuiteti me praktikën e monarkisë serbe dhe jugosllave, gjë që pasqyrohet para së gjithash në vazhdimësinë institucionale dhe personale të mekanizmit kolonizues të paraluftës, por edhe në nacionalizmin e fshehur të udhëheqësve komunistë serbë e shqiptarë. Duke mos e lënë anash ndikimin e faktorit ndërkombëtar, këtu para së gjithash mund të flitet për mospjekurinë e elitave politike. të cilat pjellin „shoqëri të papërfunduara“ në Ballkan.

Literatura:

АПОСТОЛОВ, А. (1963) „Обиди за колонизација на Македонија во условите на националните пропаганди на соседните држави“, *Годишен зборник на Филозофски факултет*, књ. 15, Скопје: Филозофски факултет.

AVDIĆ, A. (1991) „Jugoslovensko-turski pregovori o iseljavanju muslimanskog stanovništva u periodu između dva svetska rata“, *Novopazariski zbornik*, br. 15, Novi Pazar: Muzej Ras.

ВЈЕЛАЈАС, М., ТРИФУНОВИЋ, П. (1997) *Između vojske i politike. Biografija generala Dušana Trifunovića 1880-1942*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.

БОГДАНОВИЋ, Д. (1990) *Књига о Косову*, Београд: Књижевне новине.

БОРОЗАН, Ђ. (1995) *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Београд: Војноисторијски институт.

ВОШКОВИЋ, В. (1990) „Naseljenici na Kosovu i Metohiji (1918-1941) i njihov progon (1941-1944), s posebnim osvrtom na bosansko-hercegovačke naseljenike“, *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo: Institut za istoriju.

БРАНКОВИЋ, С. (2012) „Самоослобођење југоистока Европе. Балкански ратови 1912-1913. Нови погледи: догађаји и процеси“, *Речи: часопис за језик, књижевност и културолошке студије*, бр. 5, Београд.

ЦВИЈИЋ, Ј. (1912) *Балкански рат и Србија*, Београд: Давидовић.

ЋОЛОВИЋ, И. (2008) *Balkan – teror kulture*, Beograd: Biblioteka XX vek.

ДЕДИЈЕР, В. (1991) „Балкан у политици 20. века. Неки методолошки проблеми“, МИТРОВИЋ, А. (ур.), *Срби и Албанци у XX веку. Циклус предавања*, Београд: САНУ.

ДЕДИЈЕР, В., АНИЋ, Ж. (приред.) (1980) *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ 7, св. 1, Београд: САНУ.

ДИМИЋ, Љ., БОРОЗАН, Ђ. (приред.) (1998) *Југословенска држава и Албанци*, том I, Београд: Службени лист Србије.

ДИМИЋ, Љ. (2001) „Србија у Југославији“, *Историја српске државности*, књ. 3, Нови Сад: САНУ-Беседа.

ЏАМБАЗОВСКИ, К. (приред.) (1983) *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ 6, св. 3, Београд: САНУ.

Гаћеџа, Н. А. (1995) *Radovi iz agrarne istorije i demografije*, Novi Sad: Matica srpska.

ХАЦИ-ВАСИЉЕВИЋ, Ј. (1909) *Арбанашка лига: арнаутска конгра и српски народ у Турском Царству 1878-1882*, Београд: Ратник.

HORVAT, V. (1989) *Kosovsko pitanje*, Zagreb: Globus.

НРАВАК, В. (1988) *Arbanaški upadi i pobune na Kosovu i u Makedoniji od kraja 1912. do kraja 1915. godine*, Vranje: Narodni muzej u Vranju.

ИСИЋ, М. (2012) *С народом, за народ, о народу. Сретен Вукосављевић 1881-1960*, Београд: Институт за новију историју Србије.

JANJETOVIĆ, Z. (2005) *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.

ЈОВАНОВИЋ, Ј. М. (1941) *Јужна Србија од краја XVIII века до Ослобођења*, Београд: Геца Кон.

ЈОВАНОВИЋ, В. (2006) „Interministerijalna konferencija Kraljevine Jugoslavije o

iseljenju `neslovenskog elementa` u Tursku (1935)", *Prilozi*, br. 35, Sarajevo: Institut za istoriju.

JOVANOVIĆ, V. (2007) „Iseljavanje muslimana iz Vardarske banovine: između stihije i državne akcije”, BJELAJAC, M. (ured.), *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.

JOVANOVIĆ, V. (2002) *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.

JOVANOVIĆ, V. (2013) „Југословенско-турски демографски аранжмани до средине педесетих година 20. века“: ЂУРКОВИЋ, М., РАКОВИЋ, А. (уред.) *Турска - регионална сила?*, Београд: Институт за европске студије.

JOVANOVIĆ, V. (2011) *Вардарска бановина 1929-1941*, Београд: Институт за новију историју Србије.

JOVANOVIĆ, V. (2014) *Slike jedne neuspele integracije: Kosovo, Makedonija, Srbija, Jugoslavija*, Beograd: Fabrika knjiga i Peščanik.

ЈОВИЧИЋ, М. (1991) „Уставноправни положај припадника албанске националности у Југославији”, МИТРОВИЋ, А. (уред.) *Срби и Албанци у XX веку. Циклус предавања*, Београд: САНУ.

КРСТИЋ, Ђ. (1928) *Колонизација у Јужној Србији*, Сарајево: Босанска пошта.

ЛУКАЧ, Д. (прир.) (1981) *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ 6, св. 1, Београд: САНУ.

MC CARTHY, J. (2001) „Stanovništvo osmanlijske Evrope prije i poslije pada Carstva”, у: Карчић, Ф. (уред.), *Muslimani Balkana: "Istočno pitanje" u XX vijeku*, Tuzla: Behram-begova medresa.

МИЛИЋЕВИЋ, М. (2011) *Рат за море: дејства српских трупа у северној Албанији и на Приморју од 23. октобра 1912. до 30. априла 1913. године*, Београд: Одбрана.

МИЛИЋЕВИЋ, М. (2014) *Балкански ратови*, Београд: Завод за уџбенике.

MIRĐITA, Z. (1996) „Albanci u svjetlosti vanjske politike Srbije”, *Jugoistočna Europa 1918-1995*, Међународни зnanstveni skup“, Zagreb: Hrvatska matica iseljenika i Hrvatski informativni centar.

НИКОЛИЋ, Р. Т. (1938) *Ширење Арнауца у српске земље*, Београд: Млада Србија.

ОПАЧИЋ, П. (2008) „Србија и Бугарска у Првом балканском рату”, *Баштиник: годишњак Историјског архива у Неготину*, бр. 10.

ПАВЛОВИЋ, А. (2011) *Свакодневни живот колониста на Косову и Метохији 1918-1941. године*, Лепосавић: Институт за српску културу.

ПЕТРАНОВИЋ, Б. (1993) *Југословенско искуство српске националне интеграције*, Београд: Службени лист СРЈ.

ПЕТРАНОВИЋ, Б. (1991) „Косово у југословенско-албанским односима“, Митровић, А. (уред.), *Срби и Албанци у XX веку. Циклус предавања*, Београд: САНУ.

PETRANOVIĆ, V. (1992) *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd: VINC.

PETRANOVIĆ, V., ZEČEVIĆ, M. (1987) *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost*, tematska zbirka dokumenata, књ. II, Beograd: Prosveta.

ПЕТРОВИЋ, В. (2006) *Драгиша Цветковић – њим самим (чланци, говори, интервјуи, полемике, мемоари)*, Ниш: Видосав Петровић.

PEZO, E. (2013) „Komparativna analiza jugoslovensko-turske konvencije iz 1938. i

Džentlenskog sporazuma iz 1953. Pregovori oko iseljavanja muslimana iz Jugoslavije u Tursku", *Tokovi istorije*, br. 2/2013, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.

PODUNAVAC, M. (2007) „Izgradnja moderne države i nacije. Balkanska perspektiva”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, br. 1.

ПОТЕЖИЦА, V. (1989) „Sreten Vukosavljević i zabrana povratka Srba i Crnogoraca u Makedoniju i Kosovo i Metohiju“, *Simpozijum „Seoski dani Sretena Vukosavljevića“*, knj. 13, Prijepolje:

PRIBIĆEVIĆ, A. (1996) *Od gospodina do seljaka*, Zagreb: SKD Prosvjeta.

РАДОВАНОВИЋ, В. С. (1937) *О географским основама Јужне Србије*, Скопље.

РАДОВАНОВИЋ, В. С. (1934) *Велики краљ и Јужна Србија*, Београд: с. н.

РАКОЧЕВИЋ, Н. (1991) „Црна Гора у Балканском рату. Национални, политички и економски узроци“, СТОЈАНЧЕВИЋ, В. (уред.) *Први балкански рат: округли сто поводом 75. годишњице 1912-1987*, Београд: САНУ.

РАСТОВИЋ, А. 2003. „Србија у огледалу британске штампе током Балканских ратова”, *Историјски часопис*, књ. 50, Београд.

TRIFUNOSKI, J. (1981) „Doprinos Sretena Vukosavljevića proučavanju migracija u Makedoniji”, *Seoski dani Sretena Vukosavljevića*, vol. 9, Prijepolje.

SMLATIĆ, S. (1978) „Iseljavanje jugoslavenskih muslimana u Tursku i njihovo prilagođavanje novoj sredini”, *Iseljenišтво naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*, Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti

СТОЈАНОВИЋ, D. (2010) *Уље на води. Огледи из историје садашњости Србије*, Београд: Пеšчаник.

ВОЈВОДИЋ, М. (1991). „Научници Србије и Први балкански рат“, Стојанчевић, В. (уред.) *Први балкански рат: округли сто поводом 75. годишњице 1912-1987*, Београд: САНУ.

ВОЈВОДИЋ, М. (1995) „Националне тежње и захтеви Србије у Балканским ратовима”, *Историјски гласник*, бр. 1-2, Београд.

ВОЈВОДИЋ, М. (1992) „Србија и македонско питање”, *Историјски гласник*, бр. 1-2, Београд.

ZDRAVKOVIĆ, H. (2005) *Politika žrtve na Kosovu. Identitet žrtve kao primarni diskurzivni cilj Srba i Albanaca u upornom sukobu na Kosovu*, Beograd: Srpski genealoški centar – Etnološka biblioteka.

ЖИВОТИЋ, А. (2011) *Југославија, Албанија и велике силе (1945-1961)*, Београд: Архипелаг.

Përktheu: Agron Bajrami

Vladan Jovanović

Institute for Recent History of Serbia

“Reconquista of Old Serbia”: On continuity of territorial and demographic policies in Kosovo

Abstract:

Since the dissolution of the Ottoman Empire, Serbia used to be focused on the political status of its territorial gains (Kosovo, Macedonia, Sandzak), rather than on the social reality in these areas. The very reputation of the Serbian army, which occupied/liberated Kosovo in 1912, induced distrust of non-Slavic population towards the new state. Serbian military attempt to reach the Adriatic via northern parts of Albania (1912/13), as well as the treatment of Albanian civilians during these actions largely compromised the international reception of Serbian 'liberation intentions'. That is one of the reasons why the Serb-Albanian conflict was difficult to be channelled during the first Yugoslav state. Instead of focusing on how to basically modernize the almost feudal society in its 'Southern province', the new government resorted to the territorial and demographic re-composition of the area, which was wedged between the myths of autochthonous people and the claims for ethnic and historical rights. It soon became clear that the 'Albanian national question' could not be have been solved by inventing the 'historical provinces', nor by splitting Kosovo into three territorial units. Following the idea of 'balancing' the ethnic composition of Kosovo in favor of the Serbs, the Yugoslav kingdom acceded to the controversial project of agrarian reform and colonization, which resulted in settling 20,000 families in 1000 colonies throughout the 'southern regions'. At the same time, Belgrade regime 'offered' an institutional framework for chaotic Muslim exodus (initialised after the Great Eastern Crisis), which elaborated practical ideas about emigration of 'disloyal' Albanians. In order to colonize its eastern area, Turkey was ready to receive 200,000 Yugoslavs of 'Turkish culture', which was stipulated by the Yugoslav-Turkish Convention in 1938. The absurdity of territorial and demographic experiments came to the fore during the Second World War, when Kosovo fell under several various occupying regimes. An urgent request of German commander for Southeast to immediately stop the emigration of the Serbs 'because it was bringing Kosovo to the brink of an anarchy', ironically demystifies the very nature of demographic solutions resorted to since 1912, even after the creation of socialist Yugoslavia. After the establishment of military rule in Kosovo in early 1945, which very much resembled the early-1920s, the Communist authorities revised the interwar colonization, returning to the Albanian owners one-fifth of land, seized by the Yugoslav monarchist regime. However, dissatisfaction with the situation in Kosovo was still evident among its population, which triggered new migratory waves to Turkey. According to their volume, they far exceeded the pre-war Muslim emigration. The Yugoslav state was active in supporting the process of expatriation of Albanians as in previous times. The spiral of alternate demographic shifts and continuous administrative-territorial redefinition of space did not have positive effects on social cohesion in Kosovo.

Key words:

Kosovo, Serbia, Yugoslavia, administrative status, colonization, emigration